

ارزیابی کتابخانه‌های دبیرستانی شهر کرمانشاه و ارائه راهکارهایی برای بهبود وضعیت آنها

علی امید چهری^۱

حمید احمدی^۲

چکیده

در پژوهش حاضر، کتابخانه‌های دبیرستانی شهر کرمانشاه بررسی شده است. ضرورت انجام این پژوهش به جهت کسب آگاهی و شناخت هرچه بیشتر نسبت به اوضاع و شرایط فیزیکی کتابخانه‌ها بوده، و هدفهای مورد نظر عبارتند از: کسب اطلاعات جامع و دقیق از شرایط فیزیکی، مجموعه، بودجه، خدمات، نیروی انسانی کتابخانه‌ها، کسب آگاهی و شناخت کمبودها و نقایص. روش برگزیده برای این پژوهش، بنا بر سازگاری آن با نوع و ماهیت تحقیق، روش پیمایشی است و برای کسب اطلاعات دقیق‌تر، کل جامعه آماری شامل ۱۴۱ دبیرستان بررسی شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد نسبت تعداد کتابها به تعداد دانش‌آموزان در مدارس ۴/۹۷٪ است. همچنین، همین‌طور از ۱۴۱ واحد آموزشی تحت پوشش، ۱۲۴ دبیرستان کتابخانه دارد و اکثر آنها از داشتن ابتدایی‌ترین نیاز یک کتابخانه - شرایط فیزیکی - محرومند. به علاوه، فضای موجود کتابخانه‌های دبیرستانی متناسب با تعداد دانش‌آموزان نیست و با زیربنای تقریبی ۳۵۰۰ مترمربع، به‌طور متوسط هر کتابخانه ۲۲/۲۸ مترمربع را به خود اختصاص داده است. کلیدواژه‌ها: کتابخانه‌های دبیرستانی: شهر کرمانشاه

۱. مدرس دانشگاه آزاد اسلامی کرمانشاه.

۲. کارشناس ارشد دانشگاه رازی کرمانشاه.

مقدمه

هدف آموزش و پرورش، پرورش فکر و اندیشه و توسعه ذهن انسانهاست، تا در شرایط گوناگون بهتر بیندیشند، بهتر زندگی کنند و رفتار و کردار مناسب و مفید برای خود و جامعه داشته باشند (صمدی علی‌نیا، ۱۳۸۵). با وجود تأثیر مهم کتابخانه‌های آموزشگاهی در ارتقای آموزش و پرورش، این مراکز در کشور ما - خواسته یا ناخواسته - رشد کافی و تأثیری محسوس در روند یادگیری دانش‌آموزان نداشته‌اند. در این پژوهش، ضمن شناخت کمبودهای این مراکز - که با بررسی شرایط فیزیکی، وضعیت مجموعه، بودجه، خدمات و فعالیتهای کتابخانه‌های آموزشگاهی (دبیرستانی) شهرستان کرمانشاه حاصل شده است - پیشنهادهایی برای بهبود شرایط آنها ارائه می‌شود.

پرسشهای اساسی

۱. کتابخانه‌های دبیرستانی شهرستان کرمانشاه چه تجهیزاتی دارند؟
۲. وضعیت کتابداران کتابخانه‌های دبیرستانی از نظر میزان تحصیلات چگونه است؟
۳. وضعیت بودجه چگونه است؟
۴. مواد و منابع موجود از نظر تهیه و سازماندهی در چه وضعیتی هستند؟
۵. وضعیت استفاده مراجعین از مجموعه چگونه است؟
۶. موانع و مشکلات احتمالی کتابخانه‌های مورد پژوهش چیست؟
۷. آیا کتابخانه‌های دبیرستانی شهرستان کرمانشاه دارای مکان مستقل هستند؟

روش تحقیق، جامعه پژوهش و ابزار گردآوری اطلاعات

پژوهش حاضر با روش پیمایشی انجام شده و جامعه مورد مطالعه آن ۱۴۱ کتابخانه دبیرستانی (۶۸ مورد دخترانه و ۷۳ واحد پسرانه) تحت پوشش سازمان آموزش و پرورش شهرستان کرمانشاه می‌باشد. کتابخانه‌های مراکز آموزش ضمن خدمت، کتابخانه معلم شماره ۱ و ۲، همچنین کتابخانه مرکزی ناحیه دو که در چارچوب کتابخانه‌های

آموزشگاهی نیستند، از مطالعه حذف شد. برای گردآوری اطلاعات، از پرسشنامه‌ای که سؤالهای آن عمدتاً با در نظر گرفتن شرایط، وضعیت مجموعه، بودجه، خدمات و اداره‌کنندگان فعالیتهای کتابخانه‌های دبیرستانی تنظیم شده بود. این پرسشنامه دارای ۳۰ سؤال باز و بسته است. در این تحقیق علاوه بر پرسشنامه برای جمع‌آوری اطلاعات از روش مصاحبه و مشاهده نیز استفاده شده است. فرم پرسشنامه و گزارشهای سالانه نواحی آموزش و پرورش، مهمترین ابزارهای گردآوری اطلاعات در این تحقیق بوده است. برای تجزیه و تحلیل یافته‌ها، ابتدا اطلاعات کلیه پرسشنامه‌ها استخراج و جدولهای مربوط به هر سؤال جداگانه بررسی شده است. پس از بررسی جوابهای مربوط به هر سؤال در قالب جدولهای ترکیب شده و سپس با استفاده از آمار توصیفی، سؤالهای مربوط تجزیه و تحلیل شده است.

مروری بر پیشینه پژوهش

«مهدی‌زاده نادری» (۱۳۵۶) در تحقیقی با عنوان «وضعیت جاری کتابخانه‌های آموزشگاهی در استان فارس» نتیجه گرفت که به کتابخانه‌های آموزشگاهی در ایران تاکنون توجه کافی نشده است. با اصلاحات موجود اخیر در نظام آموزشی کشور، لزوم داشتن کتابخانه‌های آموزشگاهی به عنوان یکی از ارکان اساسی آموزش و پرورش احساس می‌شود. در این تحقیق، برای گردآوری اطلاعات از روشهای مصاحبه، مشاهده و پرسشنامه‌ای حاوی ۴۶ سؤال در دو بخش استفاده شد. پنج شهر از استان فارس انتخاب و ۱۰٪ از کتابخانه‌های آموزشگاهی این شهرها به عنوان نمونه مورد مطالعه قرار گرفت. تجزیه و تحلیل اطلاعات به دست آمده، دو فرضیه پیش‌بینی شده را بدین شرح تأیید می‌کرد:

۱- کتابخانه‌های آموزشگاهی فارس امکانات محدودی دارند و خدمات قابل

توجهی در اختیار دانش‌آموزان و معلمان قرار نمی‌دهند.

۲- با وجود کمبود و نارسایی قوانین موجود در مورد کتابخانه‌های مدارس ابتدایی و راهنمایی، نوعی کتابخانه در این مدارس موجود است.

«آسایش» (۱۳۵۶) در تحقیقی با عنوان «مقایسه کتابخانه‌های دبیرستانی ایران (تهران) و بریتانیا» مطالعه و تحقیق در یک سیستم کتابخانه دبیرستانی پیشرفته را که بتواند در توسعه و پیشرفت کتابخانه‌های دبیرستانی ایران کمک و راهنما باشد، مدنظر قرار داد. تحقیق درباره کتابخانه‌های دبیرستانی ایران، علاوه بر استفاده از چند منبع موجود از جمله گزارش‌های مرکز خدمات کتابداری و مرکز مدارک علمی، بر اساس دیدارهایی از چند کتابخانه دبیرستانی نمونه تهران صورت گرفت که با همراهی پروفیسور «آلیس لور» انجام گردید. در مورد مدارس بریتانیا، از چند کتابخانه دبیرستانی در ایالات مختلف انگلستان، ولز و اسکاتلند بازدید به عمل آمد.

«بیگدلی» (۱۳۶۰) در پایان‌نامه خود با عنوان «طرح پیشنهادی برای تربیت کتابدار آموزشگاهی» هدف از انجام این تحقیق را بررسی وضعیت کتابخانه‌های مدارس و شناسایی نقاط ضعف و قوت آنها و تعیین نقش کتابدار آموزش دیده در پیشبرد امور کتابخانه آموزشگاهی و در نتیجه لزوم تربیت کتابدار آموزشگاهی بیان می‌کند. تحقیقاتی که قبلاً در زمینه مسائل و مشکلات کتابخانه‌های مدارس ایران انجام گرفته، اغلب به مدارس نمونه تهران یا شهرهای بزرگ اختصاص یافته است. برای ارزیابی دقیق‌تر و دستیابی به نتایج بهتر و واقعیت‌های ملموس موجود، زمینه و حدود تحقیق به کتابداران مدارس شهر اهواز (دبستان، دوره راهنمایی و دبیرستان) محدود گشته است. هرچند میزان امکانات، استعدادها و شرایط و محیط فرهنگی - اجتماعی شهرهای مختلف ایران با یکدیگر تفاوت بسیار دارد، نیاز به وجود کتابدار آموزشگاهی در تمام شهرها و روستاهای ایران، یکی از وجوه مشترک مدارس ایران است.

«باب‌الحوائجی» (۱۳۶۶) در تحقیقی با عنوان «علل عدم تداوم و پویایی کتابخانه‌های دبیرستانی در ایران» هدف تحقیق خود را شناخت علل عدم تداوم پویایی کتابخانه‌های آموزشگاهی (دبیرستانی) در ایران ذکر می‌کند. به نظر وی، برای شناخت

ریشه‌های تداوم و پویایی، نداشتن کتابخانه‌های دبیرستانی، به تحقیقاتی وسیع و دامنه‌دار نیاز است و تحقیق وی تنها به بخشی از آن علل و عوامل که خود را بیشتر نشان داده‌اند، اشاره دارد. باب‌الحوائجی در مطالعه خود به سنجش ارتباط میزان اثرگذاری شرایط ظاهری و مالی برای کار در این کتابخانه‌ها - تعیین میزان اثرگذاری برنامه‌های آموزشی در زمینه ایجاد و عادت به مطالعه در مدارس شهر تهران - توجه کرد.

«خسروی» (۱۳۷۰) در تحقیق خود که با هدف بررسی وضعیت کتابخانه‌های دبیرستانی سراسر کشور و ارائه راه‌حل برای پویایی آنها انجام شد، فقر و توزیع ناعادلانه امکانات در کتابخانه‌های آموزشی را به نمایش گذاشت.

«حسن پور گل میشی» (۱۳۷۸) در تحقیقی، کتابخانه‌های دبیرستانی شهر مشهد را از نظر فضا، کتابها و سایر مواد موجود در مجموعه، سازماندهی و فراهم‌آوری مواد، چگونگی اداره کتابخانه‌ها، ارتباط و همکاری کتابخانه‌های آموزشی با سایر کتابخانه‌ها، عوامل تأثیرگذار بر مطالعه دانش‌آموزان و بودجه اختصاص یافته به کتابخانه‌ها، بررسی نمود. وی از دو نوع پرسشنامه برای مدیران، دبیران، کارکنان، کتابداران و دانش‌آموزان استفاده کرد. پرسشنامه از نوع تلفیقی بسته و باز بود. وی با حضور در آموزشگاه‌های مورد پژوهش، مجموعاً ۱۶۳۵ پرسشنامه را توزیع کرد. نتایج تحقیق وی نشان داد کتابخانه‌های عادی مشهد پویایی مطلوب را نداشته و در جذب دانش‌آموزان ناموفق بوده‌اند. محدودیت امکانات مالی، نیروی انسانی ناکافی، کمبود فضا و مجموعه خواندنی نامناسب، بخشی از دلایل موفق نبودن کتابخانه‌های دبیرستانی مشهد بوده است.

«علمی» (۱۹۷۹) در رساله دکترای خود در دانشگاه پیتزبرگ آلمان در سال ۱۹۷۹ با عنوان «بررسی کتابخانه‌های شهر تهران و پیشنهادهایی برای توسعه آنها» به بررسی کتابخانه‌های شهر تهران پرداخت. در این پژوهش ۶۰ مورد کتابخانه دبیرستانی تهران از طریق مصاحبه با کتابدار و عوامل اجرایی و نیز مشاهده محقق انجام و مشخص شد:

- ۱- کتابخانه‌های دبیرستانی فاقد کتابدار با پست سازمانی می‌باشند ۲- اکثر منابع مذهبی و کتابهای اجتماعی داستانی نیز زمینه مذهبی دارند ۳- اغلب کتابخانه‌ها فاقد کتب مرجع می‌باشند ۴- بودجه خاص در دبیرستانها برای کتابخانه وجود ندارد ۵- مجموعه اکثر

کتابخانه‌ها فاقد سازماندهی است ۶- اکثر کتابخانه‌ها مکان نامناسب دارند ۷- اکثر کتابخانه‌ها به روش بسته اداره می‌شوند.

یافته‌های پژوهش

تعداد کتابخانه‌های آموزشی

از ۱۴۱ واحد آموزشی تحت پوشش نواحی سه گانه آموزش و پرورش شهرستان کرمانشاه ۱۲۴ مدرسه (۸۷/۹۴٪) دارای کتابخانه و ۱۷ مدرسه (۱۲/۰۶٪) فاقد کتابخانه می‌باشند.

۱. مکان و فضای کتابخانه

۶۰/۴۸٪ از کتابخانه‌های دبیرستانی مورد بررسی، مکانهای اختصاص یافته به خود دارند و ۳۹/۵۲٪ از کتابخانه‌ها دارای کاربری مختلفند و به‌طور مشترک به منظورهای گوناگون مورد استفاده قرار می‌گیرد.

از ۴۹ دبیرستانی که مکان کتابخانه آنها به طور مشترک برای منظورهای گوناگون مورد استفاده است، ۱۲ کتابخانه (۹/۱۷٪) در اتاق امور تربیتی، ۸ کتابخانه (۶/۴۵٪) در داخل نمازخانه، ۷ کتابخانه (۵/۶۴٪) در اتاق دبیران، ۱۵ کتابخانه (۱۲/۹۰٪) در گوشه‌ای از راهرو مدرسه قرار دارند و ۷ کتابخانه دبیرستانی (۵/۶۵٪) نیز در مکانهای غیر از موارد متعارف قرار دارند.

۴۸/۳۸٪ از کتابخانه‌های مورد بررسی (۶۱ دبیرستان) چه مکان آنها اختصاصی باشد یا اشتراکی، زیربنایی کمتر از ۲۰ مترمربع دارند. ۳۴/۶۷٪ از این مراکز زیربنایی بین ۲۰ تا ۵۰ مترمربع دارند، ۱۰/۴۸٪ زیربنایی بین ۵۰ تا ۷۰ مترمربع دارند و تنها ۶/۴۵٪ آنها زیربنایی بیش از ۷۰ متر دارند.

۹۲/۷۴٪ از این کتابخانه‌ها دارای قفسه کتاب، ۴۸/۳۸٪ دارای میز مطالعه، ۲۹/۸۳٪ قفسه نشریات، ۲۳/۳۸٪ دارای میز امانت، ۱۶/۱۲٪ دارای برگه‌دان و ۷/۲۵٪ آنها به وسایلی دیگر غیر از موارد متعارف مجهز هستند.

۲. اداره‌کنندگان فعالیتهای کتابخانه‌های دبیرستانی

تعداد ۱۲۲ کتابخانه دبیرستانی (۹۸/۳۹٪) مورد بررسی، تنها یک کتابدار دارند و دو کتابخانه دبیرستانی (۱/۶۷٪) هم دارای ۲ کتابدار هستند. هیچ‌کدام از مدارس ۳ کتابدار و یا بیش از ۳ کتابدار نداشتند. در مجموع، تعداد ۱۲۴ کتابدار در دبیرستانهای مورد بررسی فعالیت داشتند که از این میزان، ۵۹ کتابدار در دبیرستانهای دخترانه و ۶۵ کتابدار در مدارس پسرانه مشغول به خدمت می‌باشند.

داده‌های جدول ۱ نشان می‌دهد ۵۵ نفر (۴۴/۳۵٪) از مسئولان کتابخانه‌های دبیرستانی دارای پست سازمانی کتابدار هستند، ۴۰ نفر (۳۲/۲۶٪) از آنها مربی پرورشی هستند. ۷ نفر (۵/۶۵٪) از آنها از دبیران آموزش و پرورش هستند و ۲۲ نفر (۱۷/۷۴٪) آنها پستهای سازمانی دیگری غیر از موارد نام برده‌اند.

جدول ۱. توزیع فراوانی کتابخانه‌های دبیرستانی بر حسب پست سازمانی کارکنان آنها

ردیف	پست مسئول کتابخانه	تعداد دبیرستانهای دخترانه	تعداد دبیرستانهای پسرانه	جمع تعداد	درصد
۱	کتابدار	۲۸	۲۷	۵۵	۴۴/۳۵
۲	پرورشی	۲۱	۱۹	۴۰	۳۲/۲۶
۳	دبیر	۰	۷	۷	۵/۶۵
۴	سایر موارد	۱۰	۱۲	۲۲	۲۲/۷۴
	جمع	۵۹	۶۵	۱۲۴	۱۰۰

با توجه به داده‌های جدول شماره ۲، ۲۱ نفر (۱۶/۹۴٪) از مسئولان کتابخانه‌های مورد بررسی مدرک دیپلم دارند، ۶۸ نفر (۵۴/۸۴٪) دارای مدرک کاردانی و ۳۵ نفر (۲۸/۲۲٪) دارای مدرک کارشناسی هستند.

جدول ۲. توزیع فراوانی مدرک تحصیلی کارکنان کتابخانه‌های دبیرستانی شهر کرمانشاه

ردیف	میزان تحصیلات	تعداد کتابخانه‌های دخترانه	تعداد کتابخانه‌های پسرانه	جمع تعداد	درصد
۱	دیپلم	۱۲	۹	۲۱	۱۶/۹۴
۲	کاردانی	۳۰	۳۸	۶۸	۵۴/۸۴
۳	کارشناسی	۱۷	۱۸	۳۵	۲۸/۲۲
	جمع	۵۹	۶۵	۱۲۴	۱۰۰

تعداد ۹ نفر (۷/۲۶٪) از مسئولان و کتابداران کتابخانه‌های مورد بررسی دارای مدرک کاردانی و کارشناسی کتابداری هستند و ۱۱۵ نفر (۹۲/۷۴٪) از کتابداران کتابخانه‌های مورد نظر دارای مدرک غیر کتابداری می‌باشند.

۳. بودجه

تعداد ۱۱۴ دبیرستان (۹۱/۹۴٪) بودجه مستقلی برای کتابخانه خود ندارند و تنها ۱۰ کتابخانه دبیرستانی (۸/۰۶٪) دارای بودجه‌ای مستقل می‌باشند، بیشتر مدارسی که به نهادهای خاص مثل دانشگاه یا اداره فرهنگ و ارشاد اسلامی وابسته‌اند، تا حدودی بودجه مستقلی دارند.

۴. مجموعه (مواد و منابع کتابخانه)

کتابهای کتابخانه‌های مورد بررسی در مجموع ۲۶۱۹۰۲ جلد است که از این تعداد ۲۴۹۹۶۷ جلد فارسی، ۱۹۶۸ جلد لاتین و ۹۹۶۷ جلد کتابهای مرجع هستند. همچنین از این تعداد، ۱۳۶۶۲۲ جلد به دبیرستانهای دخترانه و ۱۲۵۲۸۰ جلد به دبیرستانهای پسرانه تعلق دارد.

جدول ۳. توزیع فراوانی تعداد کتابهای فارسی و لاتین و کتابهای مرجع کتابخانه‌های دبیرستانی

مقطع تحصیلی	تعداد دانش‌آموزان	کتابهای فارسی	کتابهای لاتین	کتابهای مرجع	جمع کتابها
دبیرستانهای دخترانه	۲۴۸۹۱	۱۲۹۵۲۲	۱۲۰۰	۵۹۰۰	۱۳۶۶۲۲
دبیرستانهای پسرانه	۲۷۷۵۹	۱۲۰۴۴۵	۷۶۸	۴۰۶۷	۱۲۵۲۸۰
جمع	۵۲۴۹۰	۲۴۹۹۶۷	۱۹۶۸	۹۹۶۷	۲۶۱۹۰۲

۵. خدمات

۱۶ کتابخانه دبیرستانی (۱۲/۹٪) دارای نوعی خط مشی انتخاب کتاب بوده و ۱۰۸ کتابخانه (۸۷/۱٪) هیچ‌گونه خط مشی مدونی ندارند. عواملی که به عنوان خط مشی ذکر شده است، ۱۶ مورد نظرخواهی از دانش‌آموزان و دبیران مدارس قبل از خرید است. ۲۴/۰۳٪ از انتخابها توسط شخص کتابدار، ۱۳/۹۴٪ توسط مربی پرورشی، ۲۵٪ توسط شورای دبیران آموزشگاه، ۲۵/۹۷٪ توسط مدیر دبیرستان و ۱۱/۰۶٪ توسط افرادی غیر از موارد ذکر شده، انتخاب می‌شود. از دانش‌آموزان به صورت هدیه، از کتابدار

کتابخانه، مربی پرورشی، شورای دبیران و مدیر مدرسه نیز برای انتخاب کتاب استفاده شده است.

جدول ۴. توزیع فراوانی انتخاب مواد از سوی مسئولان در کتابخانه‌های دبیرستانی شهر کرمانشاه

ردیف	انتخاب‌کنندگان	تعداد دبیرستانهای دخترانه	تعداد دبیرستانهای پسرانه	جمع تعداد	درصد
۱	کتابدار	۲۹	۲۱	۵۰	۲۴/۰۳
۲	مربی پرورشی	۱۷	۱۲	۲۹	۱۳/۹۴
۳	شورای دبیران	۲۷	۲۵	۵۲	۲۵
۴	مدیر	۲۹	۲۵	۵۴	۲۵/۹۷
۵	سایر موارد	۵	۱۸	۲۳	۱۱/۰۶
۶	جمع	۱۰۷	۱۰۱	۲۰۸	۱۰۰

۸۵ کتابخانه (۶۸/۵۴٪) روش موضوعی دلخواه را برای تنظیم مجموعه خود برگزیده‌اند و بدین ترتیب ابتدا از روی عنوان موضوعات را تشخیص داده و با توجه به قفسه‌ای که کتاب در آن قرار می‌گیرد، به کتاب شماره‌ای داده می‌شود و آن شماره به عنوان شماره بازیابی کتاب تلقی می‌شود، ۱۶/۱۲٪ از کتابخانه‌ها با رده‌بندی دیویی آشنا تنظیم شده‌اند. ۸/۰۶٪ از روش الفبایی برچسب عنوان، ۴/۰۳٪ هم با توجه به قطع کتابها تنظیم شده‌اند و ۴/۰۳٪ موارد روشی دیگر غیر از موارد ذکر شده را برای تنظیم مجموعه به کار برده‌اند.

جدول ۵. توزیع فراوانی انواع رده‌بندی موجود در کتابخانه‌های دبیرستانی شهر کرمانشاه

ردیف	روش تنظیم مجموعه	تعداد کتابخانه‌های دخترانه	تعداد کتابخانه‌های پسرانه	جمع تعداد	درصد
۱	موضوعی دلخواه	۴۰	۴۵	۸۵	۶۸/۵۴
۲	رده‌بندی دیویی	۹	۱۱	۲۰	۱۶/۱۲
۳	رده‌بندی کنگره	۰	۰	۰	۰
۴	الفبایی عنوان	۶	۴	۱۰	۸/۰۶
۵	قطع کتاب	۲	۳	۵	۴/۰۳
۶	سایر موارد	۲	۲	۴	۳/۲۲
	جمع	۵۹	۶۵	۱۲۴	۱۰۰

۱۰۰٪ دانش‌آموزان از کتابخانه‌های مورد بررسی استفاده می‌کنند، ۷۶/۶۱٪ معلمان و ۱۹/۳۵٪ سایر کارکنان آموزشگاه از جمله مراجعان به کتابخانه‌های مورد مطالعه می‌باشند.

جدول ۶. توزیع فراوانی مراجعان کتابخانه‌های دبیرستانی شهر کرمانشاه

ردیف	مراجعان کتابخانه	تعداد کتابخانه‌های دخترانه	تعداد کتابخانه‌های پسرانه	جمع تعداد	درصد
۱	دانش‌آموزان	۵۹	۶۵	۱۲۴	۱۰۰
۲	دبیران	۴۰	۵۷	۹۷	۷۸/۲۲
۳	کارکنان	۱۷	۷	۲۴	۱۹/۳۵
۴	سایر افراد	۱	۰	۱	۰/۸

فعالیت‌های جنبی کتابخانه

۵۶/۴۵٪ کتابخانه‌های دبیرستانی مسابقات شعر، داستان‌نویسی و کتابخوانی اجرا می‌کنند. ۴۸/۳۹٪ دارای فعالیت‌های تهیه روزنامه دیواری می‌باشند، ۲۹/۰۳٪ در برپایی نمایشگاه کتاب و عکس فعال هستند، ۱۰/۴۸٪ در برنامه‌های خود نمایش فیلم را برای دانش‌آموزان دارند، ۵/۶۵٪ برنامه‌هایی از جمله نقد و بررسی کتاب و آثار هنری را انجام می‌دهند و ۸/۰۶٪ فعالیت‌های دیگری دارند.

جدول ۷. توزیع فراوانی فعالیت‌های جنبی کتابخانه‌های دبیرستانی شهر کرمانشاه

ردیف	فعالیت‌های جنبی	تعداد دبیرستانهای دخترانه	تعداد دبیرستانهای پسرانه	جمع تعداد	درصد
۱	برپایی نمایشگاه کتاب و عکس و ...	۲۵	۱۱	۳۶	۲۹/۰۳
۲	نمایش فیلم	۶	۷	۱۳	۱۰/۴۸
۳	نقد بررسی	۵	۲	۷	۵/۶۵
۴	تهیه روزنامه دیواری	۳۲	۲۸	۶۰	۴۸/۳۹
۵	برگزاری مسابقات شعر و کتابخوانی	۴۲	۲۸	۷۰	۵۶/۴۵
۶	سایر موارد	۵	۵	۱۰	۸/۰۶

مشکلات کتابخانه‌های آموزشی

همان گونه که در جدول شماره ۸ آمده است، در ۹۲ کتابخانه (۷۴/۱۹٪) مسئولان کتابخانه‌های مورد بررسی، نبود کتابدار متخصص، ۱۱۵ کتابخانه (۹۲/۷۴٪) بی توجهی مسئولان به کتابخانه، ۱۲۴ کتابخانه (۱۰۰٪) نبود بودجه کافی و ۸۲ کتابخانه (۶۶/۱۲٪) نداشتن منابع جدید را به عنوان اصلی ترین مشکلات کتابخانه‌های مورد مطالعه می‌دانند.

جدول ۸. توزیع فراوانی مشکلات و کمبودهای کتابخانه‌های دبیرستانی شهر کرمانشاه

ردیف	نظرسنجی مشکلات کتابخانه‌های آموزشی	تعداد کتابخانه‌های دخترانه	تعداد کتابخانه‌های پسرانه	جمع تعداد	درصد
۱	نبود کتابدار متخصص	۴۰	۵۲	۹۲	۷۴/۱۹
۲	بی توجهی مسئولان به کتابخانه	۵۰	۶۵	۱۱۵	۹۲/۷۴
۳	نبود بودجه کافی	۵۹	۶۵	۱۲۴	۱۰۰
۴	نداشتن منابع جدید	۴۵	۳۷	۸۲	۶۶/۱۲

بحث و نتیجه‌گیری

شرایط فیزیکی

از ۱۲۴ دبیرستان دارای کتابخانه، اکثراً از داشتن ابتدایی ترین امکانات یک کتابخانه - شرایط فیزیکی متعارف - محروم هستند. اساساً در طرح و نقشه احداث بنای این واحدهای آموزشی جایی برای کتابخانه در نظر گرفته نشده است. این معضل حتی در دبیرستانهای تازه تأسیس نیز قابل مشاهده است. اکثر این مراکز از لحاظ شرایط فیزیکی نظیر نور، دما، صدا، مکان و فضا وضعیت مطلوبی ندارند. فضای مناسب برای مخزن مواد کتابخانه‌ای و فضای مطالعه دانش آموزان نامطلوب است. اغلب، اتاقهایی را که قابلیت کاربری برای کلاس ندارند، به کتاب و کتابخانه اختصاص داده‌اند. ۳۹/۵۲٪ از کتابخانه‌ها مکانی غیرمستقل دارند و با اتاقهای نظیر امور پرورشی، نمازخانه، راهروی مدرسه و ... مشترک می‌باشند.

فضای موجود کتابخانه‌های دبیرستانی متناسب با تعداد دانش‌آموزان نیست. به طور متوسط، هر کتابخانه ۲۲/۲۸ مترمربع را به خود اختصاص داده است. با توجه به تعداد دانش‌آموزی دبیرستانهای مورد بررسی - شامل ۵۲۶۵۰ نفر - تقریباً به ازای هر دانش‌آموز ۰/۰۶ مترمربع فضا وجود دارد.

«بر اساس استانداردهای کتابخانه‌های آموزشگاهی حداقل ۴۰ مترمربع که ۸٪ فضای آموزشی آموزشگاه می‌باشد، باید به کتابخانه اختصاص داده شود تا همزمان مورداستفاده ۱۰٪ دانش‌آموزان آن آموزشگاه باشد. یعنی لازم است ۲ الی ۳ متر فضا برای هر دانش‌آموز در کتابخانه در نظر گرفته شود» (ری، ۱۳۷۵، ۱۱)

اکثر کتابخانه‌ها به دلیل نداشتن نور طبیعی، محیطهایی دلگیر و تحمل‌ناپذیرند. کتابخانه‌ها در مکان مناسبی از آموزشگاه قرار ندارند و با شروع زنگ تفریح، تنها فرصت مطالعه با سر و صدای دانش‌آموزان از دست می‌رود. از ۱۲۴ واحد آموزشی دارای کتابخانه، تنها ۲۱ کتابخانه فضای تقریباً مناسب ۵۰ مترمربع و بیشتر دارند و ۶۱ واحد دیگر کمتر از ۲۰ مترمربع فضا در اختیار دارند.

هر چند کتابخانه‌های دبیرستانی مورد بررسی تماماً به قفسه کتاب مجهزند، ولی این مراکز عموماً یا به علت کمبود مکان و یا بی‌توجهی مسئولان، از نظر تجهیزات کتابخانه‌ای مانند میز مطالعه، صندلی، قفسه نشریه‌ها و ... به شدت دچار کمبود هستند.

اداره‌کنندگان فعالیتهای کتابخانه‌های دبیرستانی

کتابداران در واقع مجریان هدفهای کتابخانه‌های آموزشگاهی در مدارس هستند و با توجه به علم و آگاهی آنها از علوم مختلف روز، تجربه در مسائل تربیتی و تخصص در علوم کتابداری، باید در برنامه‌ریزی، انتخاب و سازماندهی منابع کتابخانه، نظرهای آنان به کار گرفته شود. سازمان آموزش و پرورش به مدارس که بیش از ۳ هزار جلد کتاب داشته باشند، یک کتابدار با پست سازمانی «کتابدار» اختصاص می‌دهد. با وجود این، در بسیاری از موارد به علت کمبود نیروی انسانی، این امر تحقق نیافته است. برای آن دسته از

کتابخانه‌های آموزشگاهی که تعداد کتابهای آنها کمتر از حد نصاب مورد نظر بوده، از مربی پرورشی، دبیران و یا دانش‌آموزان به عنوان کتابدار استفاده شده است. ۴۴٪ مسئولان کتابخانه‌ها دوره آموزش کوتاه مدت کتابداری را گذرانده‌اند و ۵۶٪ فاقد هرگونه آموزش در کتابداری می‌باشند. در مصاحبه با کتابداران، اکثراً به ناکافی بودن دوره تأکید داشتند. بیشتر کارکنانی که پست «کتابدار» دارند، روزهای خاصی در دبیرستان حضور دارند (مثلاً سه یا چهار روز در هفته). ۵۲٪ مسئولان کتابخانه، در شورای مدرسه که ممکن است هر ماه در مدرسه تشکیل شود، شرکت می‌کنند. کتابداران در قبال ۳۶ ساعت کار هفته و اجبار به کار در نوبت دوم، هیچ‌گونه مزایای شغلی مانند اضافه‌کار ساعتی ندارند.

بودجه

هیچ یک از کتابخانه‌های دبیرستانی مورد بررسی بودجه معین و مشخصی ندارند تا بتوان بر اساس آن برنامه‌های کتابخانه را اجرا کرد. دبیرستانهای دولتی به سبب ضعف مالی، فاقد توان اختصاص بودجه برای خرید کتاب هستند. این مشکل در دبیرستانهای غیرانتفاعی که به ظاهر توان مالی بیشتری دارند، از دبیرستانهای دولتی بدتر است. مدیران دبیرستانها بسته به سلیقه شخصی و در نهایت از سر دلسوزی، از محل سرانه تخصیصی مقدار ناچیزی را صرف امور کتابخانه می‌کنند. در مجموع، دبیرستانهای دخترانه، آن هم فقط با سلیقه مدیر، مقداری بیشتر از دبیرستانهای پسرانه بودجه برای کتابخانه صرف کرده‌اند. مدارس مورد بررسی در جذب کمکهای مردمی و دانش‌آموزی نیز ناتوانند. در عمل، ۷۳٪ از کتابخانه‌ها به لحاظ مالی تنها به بودجه سرانه متکی هستند.

وضعیت مجموعه

مجموعه کتابخانه‌های دبیرستانی به لحاظ کمی و کیفی نیز کاستیهایی دارند. منابع اکثراً از نظر محتوا قدیمی و کهنه‌اند. درصد کتابهای علمی در آنها بسیار اندک است و موضوعات کتابها ناهمگونی زیادی دارند. ۳۰٪ کتابهای موجود در کتابخانه‌های مورد پژوهش در موضوعات مذهبی و دینی است. درصد کمی از کتابها، کتابهای مرجع و

کتابهایی درباره تاریخ، زبان، علوم اجتماعی و کتابهای هنری هستند. این گونه مجموعه‌ها نمی‌توانند پاسخگوی ذهن کنجکاو دانش‌آموزان باشند. استفاده از کتابهای کتابخانه، تابعی است از علائق شخصی دانش‌آموزان و بندرت نیاز برنامه‌های آموزشی، آنان را به مطالعه ترغیب می‌کند. جوابها حاکی از این است که کتابها، هم برای درس و هم برای مطالعه آزاد، استفاده می‌شوند؛ اما با مشاهده منابع می‌توان دریافت که بیشترین منابع، کتابهای درسی و کتابهای تستی کنکور می‌باشد. منابع و مواد کتابخانه‌ها بدون توجه به نیاز و درخواست دبیران و همچنین نیاز دانش‌آموزان تهیه شده است و معمولاً با مقطع تحصیلی آنها سنخیت ندارد. در مجموع، ۲۶۱۹۰۲ عنوان کتاب در کتابخانه‌های مورد بررسی وجود دارد و با توجه به جمعیت دانش‌آموزی این کتابخانه‌ها، شامل ۵۲۴۹۰ نفر، نسبت ۴/۹۷ کتاب برای هر دانش‌آموز، رقم قابل توجهی نیست. در این زمینه استاندارد خاصی وجود ندارد، ولی در بعضی کشورها مثل سنگاپور معیار پنج عنوان کتاب برای هر دانش‌آموز و در بعضی کشورها نیز این تعداد را تا ۲۰ عنوان ذکر کرده‌اند. در ایران نیز تعداد ۶ عنوان کتاب برای هر دانش‌آموز مناسب تلقی شده است (ری، ۱۳۷۵، ۲۶).

در تعداد محدودی از کتابخانه‌ها، روزنامه‌ها و مجله‌های اهدایی به صورت ناقص وجود دارد. در کل، ۱۴۷ عنوان مجله و ۵۹ عنوان روزنامه مشاهده گردید که بیشترین آنها مجله‌های رشد و روزنامه‌های محلی می‌باشند.

در کتابخانه ۵ الی ۶ دبیرستان، رایانه و رادیو ضبط وجود دارد. در تعدادی از مدارس چند وسیله سمعی و بصری وجود دارد که مستقیماً در اختیار کتابخانه نیستند، ولی دانش‌آموزان می‌توانند از آنها استفاده کنند. تنها ۳۵٪ کتابخانه‌های مورد بررسی دارای یک یا چند نوع وسیله همچون رادیو و ضبط، فیلم، نوار و ... بودند.

خدمات در کتابخانه‌های آموزشی مورد بررسی

ارائه خدمات هدفمند در یک کتابخانه آموزشی با پیروی از خط مشی مدون برای انتخاب و تهیه مواد آغاز می‌شود. ۸۷/۱٪ از کتابخانه‌های مورد بررسی خط مشی مدوتی برای انتخاب و تهیه منابع کتابخانه‌ای ندارند.

در ۲۴/۰۳٪ کتابخانه‌های مورد بررسی، انتخاب مواد توسط کتابدار مسئول کتابخانه انجام می‌گیرد. در بسیاری از کتابخانه‌ها برای انتخاب کتابها از مربی پرورشی، شورای دبیران، رئیس مدرسه و دانش‌آموزان کمک گرفته می‌شود. کتابخانه برای ارائه خدمات سریع و صرفه‌جویانه و جلب رضایت مراجعان، ناگزیر از به‌کارگیری نوعی سازماندهی برای مجموعه است. همه شواهد از بی‌سازمانی مجموعه‌ها حکایت دارد. ۶۸/۵۴٪ این کتابخانه‌ها، برای تنظیم مجموعه خود از روش موضوعی دلخواه بهره برده و کتابهای هم موضوع را در کنار هم در قفسه تنظیم کرده‌اند و برای اینکه جای دقیق یک کتاب مشخص شود، یک شماره دلخواه به کتاب داده‌اند که مشخص‌کننده جای کتاب است. ۱۶/۱۲٪ از کتابخانه‌های مورد بررسی، از روش کامل دیویی برای نظم‌بخشی به منابع خود استفاده کرده‌اند.

۱۰۰٪ دانش‌آموزان مدارس از کتابخانه استفاده می‌کنند. معلمان و سایر کادر آموزشی و کارکنان نیز به کتابخانه احساس نیاز می‌کنند.

۶۴/۵۵٪ کتابخانه‌های مورد بررسی روش قفسه باز و ۳۵/۴۵٪ به صورت قفسه بسته اداره می‌شوند. به علت نبود فضای مناسب، به نظر می‌رسد نظام قفسه بسته مناسب باشد، هر چند قفسه باز برای دانش‌آموزان در این سن مناسب‌تر است.

از جمله مهارت‌های لازم دانش‌آموزان در ارتباط با کتابخانه، مهارت‌های استفاده از کتابخانه است. بر اساس پاسخهای داده شده به پرسشهای پرسشنامه، ۵۴/۸۳٪ از کتابخانه‌های مورد بررسی به ارائه این آموزشها پرداخته‌اند. بیشتر آموزشها به صورت انفرادی است و در کتابخانه‌هایی که به صورت قفسه باز اداره می‌شوند، برای راهنمایی دانش‌آموزان در پیدا کردن، کتابی خاص ارائه شده است.

همکاری بین کتابخانه‌ای

همکاری بین کتابخانه‌ای، یکی از مهم‌ترین راه‌های دسترسی به منابع است. این روش در سطح مدارس کمتر مورد توجه قرار گرفته است. به دلیل کمبود امکانات

کتابخانه‌های آموزشی (دبیرستانی)، مراجعه‌کنندگان نمی‌توانند نیاز خود را به‌طور کامل برطرف سازند. از این رو، باید با سایر کتابخانه‌های در دسترس مانند کتابخانه‌های عمومی و کتابخانه‌های ادارات که مجموعه مناسب‌تری دارند، همکاری کنند. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد در ۶۱٪ دبیرستانهای مورد بررسی، همکاری بین کتابخانه‌ای وجود دارد. ۳۲/۲۵٪ همکاریها با کتابخانه‌های عمومی بوده است.

از مهمترین خدماتی که در یک کتابخانه آموزشی ارائه می‌شود، بخش امانت آن است. تعداد کتابهای به امانت رفته، میزان استقبال جامعه استفاده‌کننده را نمایان می‌سازد. جمعیت مراجعه‌کننده به کتابخانه‌های مورد بررسی، رقم ۱۶/۹۷٪ را نشان می‌دهد که میزان کتابهای به امانت گرفته شده از سوی آنها ۳/۴۸٪ می‌باشد. این میزان بسیار ناچیز است و از نیاز شدید این کتابخانه‌ها به توجه کمی و کیفی از سوی مسئولان حکایت دارد. از جمله خدماتی که کتابخانه‌های دبیرستانی می‌توانند با ارائه آن دانش‌آموزان را به سوی خود جلب و آنها را در یک محل گرد آورند، تدارک فعالیتهای جنبی است. این امر اگر با در نظر گرفتن زمینه‌های موجود علمی و فرهنگی و هنری در بین دانش‌آموزان صورت گیرد، می‌تواند ضمن تبلیغ کتابخانه آموزشی، آن را از مکانی ایستا و بی‌تحرک، به مرکز فرهنگی پویا و زنده تبدیل نماید.

کتابخانه‌های دبیرستانی مورد بررسی، بیشترین فعالیت جنبی خود را به ترتیب، مسابقه شعر و کتابخوانی و تهیه روزنامه دیواری ذکر کرده‌اند. اکثر مدارس در طول سال یک یا چند فعالیت جنبی - اکثراً زیر نظر مربی پرورشی - را ارائه می‌دهند. کتابداران و مسئولان کتابخانه‌های مورد بررسی، مشکلات اصلی این کتابخانه‌ها را به ترتیب «نبود کتابدار متخصص، بی‌توجهی مسئولان به کتابخانه، نداشتن بودجه کافی و نبود منابع جدید» ذکر کرده‌اند.

پیشنهادها

۱. اولویت بخشیدن به تخصیص فضا و مکان کافی و مناسب، همراه با تجهیزات ضروری برای کتابخانه‌های دبیرستانی.

۲. اختصاص بودجه مشخص و مدون برای خرید و تهیه منابع اطلاعاتی لازم و نیز تخصیص درصدی از عواید حاصل از فروشندگان تعاونی مستقر در آموزشگاه‌ها به نفع کتابخانه‌های دبیرستانی.
۳. تقویت امکانات و منابع مالی موجود و بالقوه نظیر جذب کمکهای خیرین برای هزینه‌های کتابخانه.
۴. دعوت از صاحب‌نظران در امور کتابخانه‌های آموزشگاهی و تشکیل انجمنی به همین نام به منظور استفاده از امکانات و تجارب آنان در خصوص روشهای کاربردی گسترش کتابخانه‌های آموزشگاهی.
۵. اقدام عاجل در جهت گزینش ضابطه‌مند افراد مستعد به فعالیت در کتابخانه‌های آموزشگاهی از بین نیروهای آموزشی برای دبیرستانهایی که کتابخانه‌هایشان فاقد کتابدار بوده و تخصیص پست کتابدار به آنها به منظور استفاده از مزایای شغلی این رسته.
۶. ارائه دوره‌های آموزشی کوتاه مدت و بلندمدت برای شاغلان کنونی کتابخانه‌های دبیرستانی با کمک دایره ضمن خدمت مجری دوره‌های آموزشی علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی.
۷. تعیین کتابخانه معلم شماره یک، به عنوان مرکز خدمات کتابداری به کتابخانه‌های آموزشگاهی.
۸. راه‌اندازی دوره‌های کار و دانش کتابداری و استفاده از مزایای این دوره در جهت رفع کمبود نیروی متخصص.
۹. لحاظ کردن امتیاز در فرم ارزشیابی مدیران آموزشگاه‌ها (دبیرستانها) در ارتباط با میزان توجه آنها به مسائل کتاب و کتابخانه در آموزشگاه (دبیرستان) محل خدمت.

منابع

- آسایش، شهین (۱۳۵۶). «مقایسه کتابخانه‌های دبیرستانی ایران (تهران) و بریتانیا».
- پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران.

- باب الحوائجی، فهیمه (۱۳۶۶). «علل عدم تداوم و پویایی کتابخانه‌های دبیرستانی در ایران». پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران.

- بیگدلی، زاهد (۱۳۶۶). «طرح پیشنهادی برای تربیت کتابدار آموزشگاهی در شرایط فعلی». پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران.

- حسن‌پور گل‌میشی، پرویز (۱۳۷۸). «بررسی وضعیت کتابخانه‌های دبیرستانی شهر مشهد». *مجله کتابداری و اطلاع‌رسانی، جلد دوم، شماره دوم (تابستان ۱۳۷۸): ۵۷-۷۶*.

- خسروی، فریبرز (۱۳۷۰). «بررسی وضعیت کتابخانه‌های دبیرستانی سراسر کشور و ارائه راه حل برای پویایی آنها». پایان‌نامه فوق‌لیسانس کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۷۰.

- ری، کالین (۱۳۷۵). کتابخانه آموزشگاهی: راهنمایی برای معلم - کتابدار، ترجمه مهرداد نیکنام، نیره امامی. تهران: دبیرخانه هیئت امنای کتابخانه‌های عمومی کشور.

- صمدی علی‌نیا، ربابه، فرشته سپهر و اشرف‌السادات بزرگی (۱۳۸۵). «بررسی وضعیت کیفی کتابخانه‌های دبیرستانی شهر اصفهان از لحاظ مدیریت، نیروی انسانی، بودجه، منابع، و فضا و جایگاه این کتابخانه‌ها در بدنه آموزش و پرورش در سال تحصیلی ۸۵-۱۳۸۴». *مجله الکترونیکی نما، شماره سوم، دوره ششم (دی، ۱۳۸۵)*.

- علمی، طاهره (۱۳۵۸). «بررسی کتابخانه‌های دبیرستانی تهران و ارائه پیشنهادهایی برای گسترش و توسعه آنها». پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران.

- مهدی‌زاده نادری، نوشین (۱۳۵۶). «وضعیت جاری کتابخانه‌های آموزشگاهی در استان فارس». پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی. دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شیراز.